

Szubjektív arab történelem

Memoárok*

SZEMLE

Az a három, nyugodtan mondhatjuk, történelmi személyiség, akinek a visszaemlékezéseit ismertetjük, ahhoz a generációhoz tartozik, amelyik nemcsak megélte, de alakította, formálta is az arab országok történetét. Annak elsősorban azt a korszakát, amikor „felszálló ágban” volt a térség. A nemzeti szuverenitás kivívásának, majd megszilárdításának időszakáról, az 1950–1960-as évekről van szó.

Eric Rouleau újságíróként, majd diplomataként küzdött és küzd azért, hogy a Közel-Kelet népei, elsősorban az izraeliek és a palesztinok békében éljenek a nacionalizmusok természetes történelmi folyamatának végkifejleteként megvalósuló *nemzetállamok* keretein belül. Hat évtizedet felölelő könyve a Közel-Kelet kulisszatitkaiba enged bepillantani. A szerző, aki 1952-től az AFP francia hírügynökség, 1955-től a *Le Monde* című napilap munkatársa, 1985–1996 között pedig diplomata, nagykövet volt Tunéziában és Törökországban, nemzetközileg talán a legismertebb francia újságíró, tagja az amerikai külpolitika alakításában szerepet játszó Council on Foreign Relationsnek. Egy modern, a világra nyitott, frankofon zsidó családban született 1926-ban, Egyiptomban. Egyik első interjút még egyetemi hallgatóként, 1947 elején készítette Hasszan al Banával, a Muzulmán Testvérek alapító vezetőjével a kairói angol nyelvű *Egyptian Gazette* számára. Ennek az évnek novemberéig, a zsidó államot megteremtő 181. számú ENSZ közgyűlési határozatig békében éltek egymással a muszlimok és a zsidók Egyiptomban, „*Izrael Állam megteremtése a válást jelentette a zsidók és honfitársaik között az egész arab világban*” (25. p.). Zsidó lévén, aki szoros baloldali kapcsolatokkal is rendelkezett, neki is, mint annyi másnak távoznia kellett az országból. 1951 decemberében Franciaországba érkezett, s hónapokig tartó álláskeresés után, arab nyelvtudásának köszönhetően az AFP-nél kapott állást. Feladata az volt, hogy kövesse az arab országok rádióállomásainak műsorát, elsősorban a híradásokat, s azokról készítsen beszámolót, ekkor ugyanis a fontosabb lapoknak még nem voltak tudósítói az arab országokban. Így például elsőként értesült az egyiptomi Szabad Tisztek Mozgalma hatalomátvételéről 1952-ben. 1955-től már a *Le Monde* munkatársa, területe a Közel- és Közép-Kelet.

Igazi karrierje, nemzetközi elismertsége 1963-ban kezdődött, amikor Nasser – barátja és bizalmasa, a szintén újságíró Mohamed Hasszánéin Hejkal közvetítésével – sze-

* Eric Rouleau: *Dans les coulisses du Proche-Orient. Mémoires d'un journaliste diplomate (1952–2012)*. (A Közel-Kelet kulisszatitkai. Egy újságíró-diplomata emlékiratai, 1952–2012.) Fayard, Paris, 2012. 433 p.
Le Camp des oliviers. Parcours d'un communiste algérien. William Sportisse. Entretiens avec Pierre-Jean Le Foll-Luciani. (Egy algériai kommunista élete. William Sportisse. Beszélgetés Pierre-Jean Le Foll-Lucianival.) Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2012. 336 p.
Colonel Tahar Zbiri: *Un demi-siècle de combat. Mémoires d'un chef d'état-major algérien*. (Fél évszázad harc. Egy algériai vezérkari főnök emlékiratai.) Eh-Chourouk Information et Edition, Alger, 2012. 443 p.

mélyesen hívja meg és ajánlja fel, hogy exkluzív interjút ad neki. Az interjú világszenzáció lett, valamennyi világlap közölte. Az egyiptomi elnök – s ezzel Eric Rouleau is tisztában volt – politikai üzenetet küldött Franciaországnak, amely az elmúlt évben elismerte Algéria függetlenségét, valamint rajta keresztül a Nyugatnak: a bel- és külpolitikában új korszak veszi kezdetét a Nílus-parti országban. Az oldott hangulatú beszédben Nasszer önkritikusan szólt a korábbi, főként az arab egységet érintő politikájáról. Többek között negatív hatásának, rosszul előkészítettnek ítélte meg az 1958–1961 között fennálló egyiptomi–szír uniót. Egy ilyen unió – jelentette ki – csak közös, a vezetők és a nép által egyaránt elfogadott célokon alapulhat. Vagyis – s ez szakítást jelentett az eredeti pánarabizmussal – a vallási, nyelvi, kulturális közösség nem elégséges alap. S ekkor, a pillanat adta lehetőséget megragadva tette fel a kérdést Eric Rouleau: mi a helyzet a baloldali, többségében kommunista internáltakkal, akiket azért börtönöztek be, mert elleneztek az egyiptomi–szír unió megvalósításának antidemokratikus módját? A válasz szinte megdöbbentette az újságírókat, de a világot is: „*Döntöttem – mondta Nasszer –, hogy az év végéig minden politikai foglyot szabadon bocsátok*” (39. p.). A szabadságukat visszanyert kommunisták közül többen magas posztokra jutottak. Az elnök azonban világosan tudomásukra hozta, hogy „tőle balra nincs hely senki számára, s ne is álmódjanak arról, hogy részesednek a hatalomból” (57. p.).

Az interjú megnyitotta Eric Rouleau számára a térség politikusainak ajtaját, Komeinitől Szaddám Huszeinen és Jasszer Arafaton át Kadhafiig. Jó újságírói szimatra vallott, hogy jelen volt a nagy történelmi eseményeknél. Az 1967-es, általa csak „hatórásnak” nevezett háborúkor Kairóban tartózkodott, 1970 szeptemberében pedig Ammánban szemtanúja a jordániai uralkodó és a palesztin szervezetek háborújának. Ugyanabban a hónapban, Nasszer halálakor az egyiptomi fővárosban találjuk, 1974-ben pedig, amikor puccsot hajtottak végre a ciprusi elnök ellen, Nicosiában.

A legkevésbé talán az izraeli politikusok fogadták bizalommal, de velük is tudott interjúkat készíteni. Viszont Menáhém Begin őt is, mint Bruno Kreisky osztrák kancellárt, „árulónak” kiáltotta ki. E minősítésre nemcsak cikkei szolgáltattak ürügyet, hanem konkrét beavatkozása a béketeremtésbe. S ebben számos, nem is jelentéktelen szövetségesre talált Izraelben és a nemzetközi zsidó közösségekben is, mindenekelőtt barátjában, a Zsidó Világszövetség elnökében, Nahum Goldmannban, aki haláláig (1982) az arabokkal való megbékélés híve volt. A nagy nemzetközi tekintélynek örvendő zsidó politikus már 1948-ban azt kérte Ben Guriontól, hogy halasszák el Izrael Állam kikiáltását, előbb találjanak egyezséget, de legalábbis kompromisszumot az arab országokkal. Ha nem teszik – érvelt Goldmann –, katasztrófák sorozatát indítják el. Javaslatát azonban Ben Gurion nyomására a Zsidó Ügynökség elutasította (131–132. p.). Goldmann 1970-ben újra próbálkozott. Márciusban az egyik „szabad tiszt”, Ahmed Hamras, az 1952-es puccs „technikai kivitelezője” felkereste Eric Rouleau-t és segítségét kérte egy Nasszer–Goldmann-találkozó megszervezéséhez. A szervezés titokban – természetesen az izraeli kormány jóváhagyásával – történne, de maga a találkozó, ahol csak „általános kérdéseket tekintenének át”, publikus lenne. Golda Meir és kormánya azonban ezt a lehetőséget is elutasította, kiszivárogtatta a találkozó lehetőségét. Ekkor lett Eric Rouleau Begin és a jobboldal szemében „egyiptomi ügynök” (267–281. p.). Több hasonló esetről is tudomást szerzünk a könyvből, amelyek bizonyítják, hogy a szemben álló felek egyike sem alkotott homogén egységet, valamint hogy milyen komoly mértékben befolyásolták a történelem menetét a szélsőségesek.

Érdekes és értékes információkhoz jutunk a Palesztin Felszabadítási Szervezettel (PFSZ) és annak vezetőjével, Jasszer Arafattal kapcsolatban. A szerző 1969-ben találkozott először a PFSZ vezetőjével, s a későbbiekben bizalmas barátság alakult ki közöttük. Több-

szőr készített vele interjút, részt vehetett és vett is – Amnon Kapilouk izraeli újságíróval (!) együtt – a palesztin parlament, a Palesztin Nemzeti Tanács ülésein. A szerzőt szinte megdöbbentette a nyílt, demokratikus, olykor igen éles, de kulturált hangnemben folyó vita, ahol sem az elvek, sem a személyek nem jelentettek tabut, még Arafat sem. *„Sehol az arab világban nem találtam ilyen szólásszabadságot”* (255. p.).

Két dolgot a több évtizedes bizalmas barátság ellenére is hiába kért tőle Eric Rouleau, hogy a beszélgetéssorozatból egy könyvet jelentethessen meg, illetve hogy Arafat beszéljen az „arab testvéreivel” folytatott vitáiról. Az elutasítás mindkét esetben összefüggött azzal, hogy a PFSZ rendkívül sokszínű, olykor nagyon is ellentétes irányzatokat és érdekeket (mögöttük egyes arab országokkal) képviselő szervezet volt. Nagyon körültekintően kellett irányítani a PFSZ-t. Számos merényletet kíséreltek meg Arafat ellen, de valamennyit túlélte, éppúgy, mint repülőgépe lezuhanását Líbia fölött. Angol újságírók el is nevezték „a Nagy Túlélőnek”. Alapelve volt: soha senkivel nem szabad szakítani, főleg nem azokkal, akik rosszat akarnak neked (243. p.).

A szerző reagál a jelen problémáira is. A legnagyobb akadálnak a közel-keleti béke megteremtésében a megszállt területeken minden nemzetközi elítélés ellenére létrehozott, ma már félmillió lakosságú telepeket tekinti. A telepek létrehozása, a kolonizáció „halálos csapda”, vajon *„megtalálja-e Izrael az eszközöket, hogy megszabaduljon tőlük? A kérdésre adott válasz fogja meghatározni jövőjét”* (434. p.). Ezek a súlyos aggodalmat kifejező szavak a könyv utolsó sorai.

Idézhetnénk még számos esetet, történetet, politikusportrét. Valamennyi bővíténé a történelemtudomány által feltárt ismereteinket. Az eseményeket befolyásoló, meghatározó „titkokat” nem szenzációként adja elő, hanem a történelmi és nemzetközi politikai összefüggésekbe ágyazva magyarázza. S ezzel napjainkban egyre ritkuló – házunk táján pedig megszűnőben lévő – újságírói erényről, úgy is mondhatnánk, hogy alapos műveltségről tesz tanúbizonyságot. Állásfoglalásai a bonyolult közel-keleti helyzetről megalapozottak, nem részrehajlóak. Ezt nem a „semlegesség” verbális deklarációjával éri el, távol áll tőle ez a gyerekes módszer, hanem azzal, hogy az alapkérdésekben igenis állást foglal. Nemcsak módszere, de egész lénye világosan tükröződik abban a pár szóban is, amelyek a megpróbáltatások ellenére Egyiptomban maradt – mert azt az országot vallotta hazájának – zsidó ügyvéd barátja elveit tömörítették: *„Fekete vagyok, ha elnyomják a feketéket, zsidó vagyok, ha elnyomják a zsidókat, palesztin vagyok, ha elnyomják a palesztinokat.”* Hasznos lenne, ha a kötet magyar nyelven is megjelenne.

William Sportisse Pierre-Jean Le Foll-Luciani fiatal rennes-i történésznek mesélte el életútját, amely a 20. század nagyobb részének algériai történelme is. Két szempontból is különös, a főszereplő a kisebbséghez tartozik: zsidó és kommunista. Ám közel évszázados élete folyamán mindvégig büszkén vállalta és vállalja, hogy *algériai*.

A fiatal történész eredeti kutatási témája nem William Sportisse életútja volt, hanem az algériai gyarmati rendszer ellen harcoló zsidóknak mint társadalmi-politikai jelenségnek a vizsgálata. A kutató interjúalanyai javaslatára és saját levéltári kutatásai nyomán jutott el 2007-ben a könyv főszereplőjéhez. William Sportisse már az első találkozáskor elmondta, hogy őt zavarja a kutatási téma, mert szerinte hiba, téves kiindulópont a zsidó vallásúakat a muszlimoktól és az európaiaktól elválasztva vizsgálni. Számára a gyarmati rendszer elleni harc nem identitásprobléma. A beszélgetés során – 2007 és 2011 között több mint húsz többórás interjú készült – azonban kiderült, hogy az identitás kérdésének jelentősége van az antikolonialista nemzeti mozgalom történetének vizsgálata során, mivel az 1830 után kiépülő gyarmati rendszer bevezette a faji megkülönböztetést. 1870-ben az úgynevezett

Crémieux-törvény valamennyi algériai zsidónak megadta a francia állampolgárságot (így azok teljes jogú *citoyenné* váltak, bár nagyon sokan közülük nem beszéltek franciául, arabul viszont valamennyien). Azoknak is, akiket a 15–16. században űztek el Hispániából, s azoknak is, akik olyan régen éltek ott, mint a berber őslakosok, régebb idők óta, mint a 8. században érkező, muszlim vallást és civilizációt hozó arabok. A II. világháború, a Vichy-korszak idején a zsidókat visszaminősítették „alattvalóvá”, a muszlim algériaiak státuszára. Azok, akik kommunisták voltak, hatványozottan diszkriminált helyzetbe kerültek, súlyos börtönbüntetéssel sújtották őket. A világháború után visszakapták francia *citoyen* státuszukat, s ezzel újra privilegizált helyzetbe kerültek. 1962-ben, amikor Algéria közel nyolc évig tartó háború után függetlenné vált, újra megjelent az identitásprobléma: algériai vagy pedig francia állampolgárok lesznek? Az új állam ugyanis nem ismerte el a kettős állampolgárságot.

William Sportisse mindezeket a megpróbáltatásokat átélte, megszenvedte. Nyomórúszágos körülmények között élő, a tradíciókat megtartó, otthon viszont csak arabul beszélő zsidó család nyolcadik gyerekeként született 1923-ban a kelet-algériai Constantine-ban. A városban jelentős számú zsidó vallású ember élt, 1930-ban 12 ezer fő az 50 ezer muzulmán és 37 ezer európai mellett. (Az országban a zsidók száma 180–200 ezerre tehető.) Véres konfliktusra a zsidó és a muszlim közösség között egyszer került sor, 1934 augusztusában. Ennek esett áldozatul a család egyik igen közeli rokona is. Fivére viszont annak köszönhető az életét, hogy tanítóként azért tisztelték, mert nem erőltette a franciásítást, és mint a régióban jól ismert kommunista politikus nyilvánosan is kiállt a muszlim algériaiak szabadságjogaiért, majd a gyarmat függetlenségéért (politikai nézetei miatt 1934 decemberében felfüggesztették az állásából).

William Sportisse-t az égbekiáltó társadalmi egyenlőtlenség s az őslakos muszlimok nemzeti elnyomása vitte a radikális baloldal felé, a kommunista pártnak 1940-ben lett a tagja. Hatással volt rá a nála 18 évvel idősebb fivére is, a francia ellenállás harcosa, akit 1944-ben a Gestapo gyilkolt meg Lyonban. (Ma a városban az utca, ahol a halálos lövés érte, az ő nevét viseli.) A világháború után William előbb az Algériai Kommunista Párt (AKP) ifjúsági szervezetének a vezetője, majd a központi bizottság tagja lett. A párt ekkor már a független Algéria megteremtését jelölte meg alapvető célként. Korábban ebben a kérdésben nem volt egyértelmű a kommunisták álláspontja. Az interjúalany is önkritikusan megállapította, „*igaza volt a nacionalistáknak az 1930-as években, amikor azért bíráltak bennünket, mert a fasizmus elleni, s nem a nemzeti függetlenségért vívott harcra helyezték a hangsúlyt*” (92. p.). Ugyancsak önkritikus a kommunista pártnak a nemzetközi problémákat érintő állásfoglalásait illetően, többek között azzal kapcsolatban is, hogy például feltétel nélkül támogatták az Izrael Állam létrejöttét nagymértékben elősegítő szovjet álláspontot. A Szovjetunió eltűlőzta a zsidó államban rejlő, s majd az egész Közel-Keletre kisugárzó haladó és demokratikus lehetőséget, az pedig „nagy hiba volt, hogy fegyverekkel is segítette a cionista hadsereget 1948-ban” (132. p.). A cionizmust, amelynek egyébként nem volt komoly bázisa Algériában, nagyon súlyos szavakkal ítéli el („imperialista”, „kolonialista”, „rasszista”, 176. p.).

Az életútnak van egy nagyon jelentős magyar vonatkozása (185–195. p.). William Sportisse 1954. május és 1955. október között a Budapesten működő, arab nyelvű, *A béke és a függetlenség hangja* nevű rádióadó főszerkesztője volt. (E sorok írója az 1990-es években többször beszélgetett erről William Sportisse-szal. Ezekből a beszélgetésekből és levéltári kutatásokból születtek francia és magyar nyelvű tanulmányai az adó történetéről.) Az adóállomást, amely az észak-afrikai francia prefektusok jelentései szerint nagyon hallgatott volt, 1955 októberében a magyar hatóságok megszüntették. Párizs ugyanis azzal fenyegetőzött, hogy megvétőzza Magyarországot akkor esedékes felvételi kérelmét az ENSZ-

be. A politikai munkán túl örömteli családi esemény is fűzi Budapesthez az interjúalanyt, itt születtek 1954 októberében ikergyermekei. A rádióadó bezárása után visszatért Algériába, és illegitásban, a propaganda területén segítette a függetlenségi háborút 1954. november 1-jén kirobbantó Nemzeti Felszabadítási Frontot (FLN).

Amikor azonban 1962-ben az ország független lett, újabb megpróbáltatások vártak hőszünkre. Az AKP-t – annak ellenére, hogy az országban a szocializmus építését hirdették meg – betiltották, bár tevékenységét az úgynevezett Ben Bella-korszakban (1962–1965) eltűrték. Keserűséggel töltötte el az is, hogy az új rezsim kétségbe vonta algériai állampolgárságát. Az 1963-ban megszavazott törvény szerint algériai állampolgár az lehet, akinek legalább két felmenője az országban született és muszlim vallású. Mindenki más, vagyis az európaiak és a zsidók egyénileg kérhetik algériai állampolgárságuk elismerését. Azoknak, akik részt vettek a nemzeti felszabadító háborúban és Algériában élnek, jogszerűen jár az algériai állampolgárság, ha az igazságügyi miniszter nem dönt másként! Az érintettek közül nagyon sokan megalázkodnak tartották az eljárást, és nem kérték az állampolgárságot, hanem Franciaországba távoztak, a zsidók is. Izraelbe nagyon kevesen vándoroltak ki. William Sportisse végül folyamodott az algériai állampolgárságért, s kérelmét, mivel kommunista volt, csak hosszas procedúra után, de pozitívan bírálták el. (Ha francia állampolgárságot akart volna, azt bármelyik algériai francia konzulátuson órákon belül megkapta volna.)

Az 1965. január 18-án kelt miniszteri rendeletet azonban nem kapta kézhez, mivel szeptemberben az Ahmed Ben Bellát 1965 nyarán eltávolító katonai hatalom bebörtönözte, mert nem értett egyet a katonai puccsal, és mert minden ellentmondásossága ellenére is kiállt a korábbi elnök mellett. Az 1965–1968 közötti éveket börtönben töltötte. A nedves cellában, a mostoha körülmények között kapott reumabetegségét magyar orvos kezelte. (Az 1960-as években több száz magyar orvos dolgozott államközi szerződés keretében Algériában.) 1968-ban kiengedték a börtönből, a nyugat-algériai Tiaretbe vitték, ahol szabadon mozoghatott, de a várost csak engedéllyel hagyhatta el. 1970-től már munkát is vállalhatott, eredeti képesítésének megfelelő állásban, könyvelőként kisebb magánvállalkozások pénzügyeit intézte. Közben – illegálisan – Szocialista Élcspárt néven létrehozta az 1966-ban újjáalakult kommunista párt helyi szervezetét. Az állampolgárságát bizonyító okirat megszerzésére irányuló erőfeszítései azonban nem jártak sikerrel. Kérelmét a hatóságok indokkal vagy indok nélkül elutasították, vagy egyszerűen válaszra sem méltatták. Ekkor kereste meg személyesen a közmunkaügyi minisztert, akit a felszabadító háború alatt ismert meg. A miniszter segített, röviddel a találkozót követően, 12 évvel a kérelem benyújtása után, 1975-ben Sportisse megkapta az algériai állampolgárságot igazoló dokumentumot. (Egyébként, amint számos eset bizonyítja, azoktól a pozícióba került nacionalistáktól, akikkel a felszabadító háború alatt vagy előtt ismerkedett meg, inkább várható segítséget – még a börtönőrök között is! –, mint „nemzetivé” lett elvtársaitól.)

William Sportisse 1988-ban történt nyugdíjba vonulásáig egy nagy nemzeti vállalatnál dolgozott vezető pénzügyi beosztásban. Az év őszén bekövetkezett szociális robbanás radikálisan átalakította az ország politikai rendszerét, szabadon működhetek a pártok, a kommunista párt is, amelyet azonban nagyon megosztott a hatalomra törő iszlamisták megítélése és a velük kialakítandó viszony kérdése. A belső viták felmorzsolták a szervezetet, és a párt az 1990-es években gyakorlatilag eltűnt a politikai színtérről. Emiatt, de a baloldali és laikus gondolkodó embereket ért iszlamista fenyegetések hatására is Sportisse 1994-ben családjával Franciaországba költözött. Mind a mai napig a megpróbáltatások ellenére is algériainak vallja magát. A könyv lapjain egy végtelenül szerény ember jelleme tárul elénk, akiben az elszenvedett sérelmek ellenére nyoma sincs a pesszimizmusnak vagy a bosszú-

vágyanak. Hite, meggyőződése rendíthetetlen, az emberek és hazája, Algéria iránti szeretete határtalan.

Az 1990-es évektől egyre több visszaemlékezés jelenik meg Algériában. Közöttük szép számban vannak olyanok, amelyek már a független Algéria időszakában történeteket elevenítik fel. S ami különösen öröndetes, hogy ezek szerzői eltérő mértékben ugyan, de kritikusan viszonyulnak a múlthoz. *Tahar Zbiri* ezredes munkája is, amely a függetlenség 50. évfordulójára jelent meg, ezek közé a memoárok közé sorolható.

A szerző jelentős katonai-politikai személyiség, végigharcolta a felszabadító háborút (1954–1962), a katonai akadémia első parancsnoka, a hadsereg vezérkari főnöke. A függetlenség kikiáltását követő hatalmi harcokban Huari Bumediennel hadügyminiszterrel együtt Ben Bellát támogatta. 1965-ben viszont részt vett a karizmatikus elnök erőszakos eltávolításában, ő volt az, aki a puccsot irányító Bumediennel utasítására letartóztatta az elnököt. 1967-ben viszont éppen Bumediennel ellen szervezett puccskíséretnek is nehezen nevezhető katonai demonstrációt, amely kudarcba fulladt. Külföldre menekült, s csak 1980-ban, az új elnök, Sadli amnesztiarendeleetének köszönhetően térhetett haza. Az emlékiratokban tükröződő véleménye minden, egyébként mértékletes szubjektivitása ellenére fontos szempontot ad az észak-afrikai ország ötvenéves politikatörténetéhez, melyben a katonák játszották a döntő szerepet.

Az algériai hadsereg – kialakulását és politikai szerepvállalásának körülményeit, motívumait tekintve – merőben más, mint a többi arab ország hadserege. Míg a Közel-Keleten – vagy Líbiában 1969-ben – puccsal hatalomra kerültek katonai akadémiákon végzett hivatásos katonák voltak, az algériai hadsereg népi gyökerű volt, partizánokból állt. (Többek között ezért tekintették mintának a jugoszláv hadsereget, s általában Jugoszláviát.) Ez a partizánhadsereg a felszabadító háború befejezésének közeledtével nyíltan hangoztatta, hogy a független Algériában politikai szerepet kíván betölteni, katonából „politikai munkássá” alakul át.

A függetlenség első éveiben éppen ez a politikai szerepvállalás lesz az ellentétek egyik forrása. A „civiliek”, akik ténylegesen nem vagy csak rövid ideig vettek részt a fegyveres harcban (például diplomáciai feladatot láttak el), a hadseregnek nem szántak politikai szerepet, legfeljebb egyes képviselőinek. Ez magában a hadseregben is feszültséget okozott, valamint az is, hogy a francia hadseregből dezertált algériaiak fontos posztokra jutottak. Az ebből eredő feszültség előidézésével Zbiri egyaránt vádolja Ben Bellát és Bumediennel. Utóbbit még azzal is, hogy a Kelet-Európában kiképzett tiszteket is háttérbe szorítja (69–72., 197., 286. p.). Ennek hangoztatásakor inkább a sértődöttség beszél Zbiriből, hiszen köztudott, hogy a kelet-európai országokban, gyakorlatilag a Szovjetunióban és elenyésző számban Csehszlovákiában végzetek (a légierő tisztjei teljes egészében) a katonai, majd a politikai hierarchiában is nagyon fontos helyet foglaltak el, s foglalnak el ma is.

Ben Bella eltávolításának okaként kapkodását, átgondolatlan lépéseit s főleg diktatórikus vezetési stílusát jelöli meg a szerző. S ebben igazat kell adnunk neki. A nemzetközileg nagy tekintélyű Ben Bella eltávolítása miatt „sok államfő, mint Castro és Tito nagyon keményen bíráltak bennünket... szinte teljesen elszigetelt helyzetbe kerültünk” (145. p.). Ez az elszigeteltség inkább az úgynevezett harmadik világban jelentkezett. „A Szovjetuniót kevésbé érdekelte Ben Bella eltávolítása, számára a szocialista rendszer volt a fontos. Meg kell mondani, hogy Moszkva nemigen avatkozott be a belügyeinkbe” – írja Zbiri (147. p.). Egy esetet említ, amikor a szovjetek egy katonai bázis kialakítását vetették fel, de ezt az algériaiak elutasították. Egyrészt mert „ha az oroszok bejönnek, soha nem fognak távozni” (150. p.), másrészt pedig semmilyen idegen támaszpontot nem akartak az ország területén. Egyéb-

ként a szovjet kiképzőkről Zbiri pozitívan nyilatkozott. Azok egyszer azonban mégiscsak beavatkoztak a belügyekbe, ám ez Bumediennel történő kérésére történt. 1967. december 14-én szovjet pilóták vezette MiG-ek bombázták a Zbiri vezetésével fellázadt egységeket, s ezzel el is döntötték a kalandor vállalkozás kimenetelét (272. p.).

A szerző eltérően emlékiratíró honfitársainak többségétől, nem feketíti be sem Ben Bellát, sem Bumediennel. Mindkettőről elismeréssel szól, hangsúlyozza érdemeiket. Amiért elítéli őket, az a hatalom gyakorlásának módja, egyszemélyi diktatórikus vezetési stílusuk. Teszi ezt annak ellenére, hogy 12 évet kényszerült száműzetésben tölteni. 1968 elején szökött Tunéziába, ahol fogadták ugyan, de a bonyodalmak elkerülése érdekében javasolták neki, hogy máshol keressen menedéket. Így viszonyultak hozzá a többi arab és európai országban is. Végül Marokkóban állapodott meg, s ott egyszerű algériaiaként élt. Találkozott emigráns politikai honfitársaival (Hocine Ait Ahmed, Mohamed Budiaf, Mohamed Khider), de politikai egyezsége nem lépett velük. Mint ahogyan azt is elutasította, hogy Bumediennel szemben egyes arab országok (Szíria, Marokkó) szolgálatába álljon.

Hazatérte után sem folytatott politikai tevékenységet. Egészen 1991-ig, amikor fennállt annak reális veszélye, hogy a szélsőséges iszlamisták jutnak hatalomra. Ekkor már nem maradhatott közömbös, féltette az országot a széthullástól, a forradalmat, a társadalmi-politikai rendszert pedig a halálos veszélytől. Az országot csak a hadsereg menthette meg. Álláspontja szerint meg kellett védeni az algériai politikai rendszert, amely az 1954. novemberi forradalomnak a folytatása, s amelyiknek két szárnya van, a Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) és a Nemzeti Felszabadító Hadsereg (ALN). *„Ezért több történelmi személyiség, azok is, akik nem voltak hatalmon, meghúzták a vészharangot és szolgálatba álltak, hogy megmentsék a forradalmat”* (393. p.). Zbiri is köztük volt. Tagságot azonban már nem vállalt a Legfelső Államtanácsban, amely a hatalom új birtokosa lett, miután lemondatta Sadli köztársasági elnököt. (Ez afféle „bársonyos puccs” volt.)

Különleges titkokat nem tudunk meg a könyvből, a fontosabb események részleteiről már többet. A könyv elsősorban a hadsereg politikai szerepének bemutatása miatt érdekes. Hogy mennyire meghatározónak tartja ezt a szerepet, a fenti idézetben túl az is bizonyítja, hogy a politikai pártokról, amelyekből a többpártrendszer elvének elfogadása (1991) után nagyon sok alakult, szinte említést sem tesz, kivéve a mindegyik fölé helyezett, de önkritikusan szemlélt Nemzeti Felszabadítási Frontot. A memoárt a függelékben közzétett fényképek és értékes dokumentumok zárják.

J. Nagy László